

STOSUNKI POLSKO-UKRAIŃSKIE: REMINISCENCJE W NARRACJACH HISTORII MÓWIONEJ

Abstrakcyjny. Artykuł omawia realizację projektu „Zjednoczenie przez trudną pamięć” przy wsparciu Towarzystwa „Panorama Kultur” oraz dofinansowaniu w ramach programu „Patriotyzm Jutra”. Projekt naukowy został zrealizowany poprzez przeprowadzenie ekspedycji terenowych z zapisem wywiadów biograficznych na sprzęcie audio/wideo w osadach obwodu lwowskiego i tarnopolskiego. Wykorzystanie zasad metodologicznych historii mówionej dało możliwość zaproponowania konkretnych wniosków z projektu naukowego. W badaniu przeanalizowano wspólne znaczenia i główne dominanty tematyczne w wywiadach biograficznych z uwzględnieniem cech interpretacyjnych narratorów narracji historii mówionej.

Słowa kluczowe: wyprawa terenowa, wywiad biograficzny, historia mówiona, narracje historii mówionej.

POLISH-UKRAINIAN RELATIONS: REMINISCENCES IN ORAL HISTORICAL NARRATIVES

Summary. The article discusses the implementation of the project “Unification through difficult memory” with the support of the Society “Panorama of Cultures” and co-financing within the framework of the “Patriotism of Tomorrow” program. The scientific project was carried out by conducting anthropological expedition with the recording of biographical interviews on audio/video equipment in the settlements of Lviv and Ternopil regions. The use of methodological principles of oral history provided an opportunity to propose specific conclusions of the scientific project. The study analyzed the common meanings and main thematic dominants in biographical interviews, taking into account the interpretive features of the narrators of oral history narratives.

Key words: anthropological expedition, biographical interview, oral history, oral history narratives.

---

¹ **Godovańska Oksana**, kandydat nauk historycznych, starszy wykładowca wydziału historii, muzealnictwa i dziedzictwa kulturowego Instytutu Nauk Humanistycznych i Społecznych Uniwersytetu Narodowego «Politechnika Lwowska», oksana.m.hodovanska@lpnu.ua

W latach 2012–2014 zrealizowany został projekt *Pojednanie przez trudną pamięć*, wspierany przez Stowarzyszenie *Panorama Kultur* i współfinansowany w ramach programu *Patriotyzm Jutra* realizowanego przez Muzeum Historii Polski w Warszawie. Celem projektu stało się upowszechnianie historii najnowszej z pozytywnymi przykładami niesienia pomocy, mimo iż trudny XX wiek był wiekiem wojen, zagład, ruchów faszystowskich i totalitaryzmów wywierających niszczący wpływ na funkcjonowaniu społeczeństw w całej Europie. Od 2012 roku w ramach projektu trwała akcja społeczna na rzecz wzmocnienia polsko-ukraińskiego pojednania poprzez udokumentowanie wspólnych świadectw relacji polsko-ukraińskich oraz okazania wzajemnej pomocy. Pierwsze badania dotyczyły Wołynia, gdzie okres czystek etnicznych dokonywanych przez OUN i UPA wobec ludności polskiej przypadł głównie na rok 1943, czas największych pogromów. Zadaniem badaczy było odnalezienie i przywrócenie pamięci o ratownikach działających po obu stronach. Wśród nich byli bowiem zarówno Ukraińcy ratujący Polaków podczas rzezi wołyńskiej, jak i Polacy pomagający Ukraińcom podczas akcji odwetowych lub deportacji².

W 2014 roku projekt kontynuowano pod tytułem *Pojednanie przez trudną pamięć. Galicja Wschodnia*. Po jego zakończeniu ukazała się publikacja w formie elektronicznej o charakterze sprawozdawczym i analitycznym³. Autorką i koordynatorką programów badawczych, inicjatyw polsko-ukraińskich oraz naszą koleżanką w ekspedycjach terenowych stała się lubelska poetka Aleksandra Zińczuk.

W ramach projektu odbyły się ekspedycje terenowe do miejscowości obwodu lwowskiego i tarnopolskiego. Metodą badawczą stały się nagrania rozmów, tzw. wywiadów biograficznych na nośnikach audio i wideo. Konieczna była i nadal pozostaje ochrona danych osobowych – zostały zebrane oświadczenia i pisemne zgody na wykorzystanie danych przez badaczy, pod warunkiem, że pełne dane osobowe osób nie będą publikowane.

---

² A. Zin'chuk. Vstup. //Poiednannia cherez vazhku pam'iat'. Skhidna Halychyna / Red. A. Zinchuk, V. Men'ok. Varshava, Tovarystvo Panorama kul'tur, "Patriotyzm zavtrashn'oho dnia - 2014", Varshavs'kyj muzej istorii Pol'schi, 2015, s.7 URL: <https://uamoderna.com/biblioteka/difficult-memory-east-galicia> (Last accessed:: 24.05.2022).

³ Poiednannia cherez vazhku pam'iat'. Skhidna Halychyna / Red. A. Zinchuk, V. Men'ok. Varshava, Tovarystvo Panorama kul'tur, "Patriotyzm zavtrashn'oho dnia - 2014", Varshavs'kyj muzej istorii Pol'schi, 2015,106 s. URL: <https://uamoderna.com/biblioteka/difficult-memory-east-galicia>.

Główne tematy ustnych narracji to obyczaje, przedwojenne życie codzienne, w tym małżeństwa mieszane, przedwojenna edukacja; niesienie przez Ukraińców pomocy Polakom i Żydom w czasie II wojny światowej; bohaterstwo, sprawiedliwość, współpraca; świadectwa przesiedleńców, akcja „Wisła”; niszczenie i palenie cerkwi, prześladowania Ukraińców w 1938 roku; życie partyzanckie, walka z Sowiecami, przykłady niesienia pomocy sowieckim jeńcom wojennym; problemy dotyczące tożsamości i wyznania religijnego; zabójstwa dokonywane przez miejscowych Ukraińców względem ukrywających się Żydów itp.

Wywiady nagrane przeze mnie podczas ekspedycji terenowych w ramach projektu *Pojednanie przez trudną pamięć. Galicja Wschodnia* przybierały charakter zarówno autobiograficzny, jak i tematyczny. Z jednej strony bowiem nasi respondenci opowiadali historie własnego życia, opisywali oraz interpretowali ważne wydarzenia i sytuacje, w których uczestniczyli lub byli ich świadkami czy ofiarami. Z drugiej zaś strony założenia projektu badawczego skłaniały naszych respondentów do przypomnienia sobie realiów dotyczących współistnienia grup etnicznych, wydarzeń II wojny światowej, Holokaustu i przymusowych przesiedleń.

W niniejszym artykule, zawierającym podsumowanie wyników badań z zakresu historii mówionej, nakreślę ramy teoretyczne pracy. Ułatwi to czytelnikowi zrozumienie pola teoretycznego, w którym przeprowadzam analizę historii mówionej, oraz paradygmatu teoretycznego, na którym się opieram w trakcie interpretacji wypowiedzi ustnej.

Współczesne podejścia do interpretacji historii mówionej obejmują trzy podstawowe komponenty: proces bezpośredniego przekazywania i zapisywania wspomnień, opowieści lub narracji autobiograficznych, uzyskane w wyniku tego procesu nowe źródła historyczne oraz ich dalszą, przede wszystkim rekonstrukcyjną lub narracyjną (tekstową) analizę. Swoistą cechą źródeł historii mówionej jest ich konstruowanie, tworzenie w procesie intersubiektywnej interakcji między badaczem a narratorem, a zatem bardzo ważne jest staranne, przemyślane i konsekwentne przygotowanie się do wywiadu⁴.

Kluczowym narzędziem w pracy z historycznymi źródłami mówionymi uważam wywiad jako swoistą strukturę, która nie jest odzwierciedleniem

---

⁴ Hrinchenko H. H. H85 Usna istoriia: Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii doslidzhennia: Dlia studentiv i aspirantiv. Kharkiv : Kharkivs'kyj natsional'nyj universytet imeni V. N. Karazina, 2007. S. 7.

przeszłości bądź repliką minionego wydarzenia, ani niczym nie zaćmionym wspomnieniem, od dawna przechowywanym w głowie indywiduum w jej pierwotnej czystości i wydobytym stamtąd w trakcie wywiadu na potrzeby pytającego. Przyjmuję rozumienie procesu tworzenia historii mówionej jako działalności mającej na celu jednoczesne formowanie treści na dwóch poziomach: na poziomie dynamicznej interakcji między podmiotem wspominającym wydarzenie a opisywanym wydarzeniem, czyli między narratorem a jego doświadczeniem życiowym oraz na poziomie interakcji między podmiotem-narratorem a odbiorcą nagrywającym tekst wypowiedzi. Owe poziomy nie są stałe, ale zmienne i ruchome, ponieważ tak samo jak zmienia się środowisko, w którym toczy się opowieść, publiczność, do której jest ona skierowana, oraz sposób postrzegania samych siebie, tak samo zmienia się sama opowieść. Wspomnienia o wydarzeniach i doświadczeniach, opisywane w wywiadach, nie odzwierciedlają wydarzeń i doświadczeń rzeczywiście mających miejsce w przeszłości. Należy rozumieć, że opowieści świadków wydarzeń to konstrukcje zorientowane na adresata, w których doświadczenie biograficzne jest za każdym razem modyfikowane i przedstawiane w inny sposób – w zależności od istotności społecznej i emocjonalnej, wymogów narracyjnych i normatywnych, zdobytej później wiedzy itp.

Zgodnie z trafną obserwacją Oksany Kiś, podejście autobiograficzne, w istocie – autobiografia jest idealnym rodzajem narracji dającym najszersze pole do analizy i interpretacji. W przypadku podejścia autobiograficznego podstawowym przedmiotem badań staje się indywidualne życie człowieka, związane z jego bezpośrednim otoczeniem (mikrootoczeniem), z kolei głównymi aspektami badań są subiektywne refleksje nad własnym życiem i rzeczywistością społeczną. Niewątpliwą zaletą metody autobiograficznej jest udostępnienie procesualności życia społecznego, gdyż autobiografia to historia w toku rozwojowym⁵.

Przy analizie narracji mówionej skuteczne są dwa podstawowe podejścia – rekonstrukcyjne i narracyjne. Metoda rekonstrukcyjna zajmuje się głównie określonymi informacjami, danymi, faktami z przeszłości,

---

⁵ Kis' O. Usna istoriia: stanovlennia, problematyka, metodolohichni zasady. Ukraina Moderna. Chyslo 11. 2006. S. 14–15.

natomiast metoda narracyjna (a mianowicie zestaw metod) służy do badania opowieści jako wyniku realizacji pewnych pomysłów, intencji i wysiłku autorów w celu stworzenia i przedstawienia historii ich życia, która oprócz określonych informacji na temat przeszłych wydarzeń, zawiera niewyczerpaną różnorodność uczuć, ocen, interpretacji i autoprezentacji narratorów – żywych ludzi z własnym doświadczeniem, preferencjami, oczekiwaniami, zrealizowanymi lub niezrealizowanymi planami, marzeniami i, co najważniejsze, własnym poglądem na wszystko, co się wydarzyło lub nie wydarzyło w ich życiu.

W proponowanym artykule zwracam uwagę na doświadczenie wspólnego zamieszkania przedstawicieli różnych narodowości na terytorium Wschodniej ukraińskiej Galicji w okresie międzywojennym. Doświadczenie to było aktywnie przemyślane i doświadczane na nowo przez naszych narratorów nawet w trakcie nagrywania wywiadu. Z perspektywy rozwoju treści narracji ustnej ujawniają się osobiste poglądy narratorów, swoiste sposoby interpretacji symboli, metafor i znaczeń. Dla mnie jako badaczki najważniejsza tu jest subiektywność przedstawiania przez narratorów własnych doświadczeń; próby interpretacji i analizy minionych wydarzeń, które prawdopodobnie dodają niewiele „obiektywnych” informacji o tych wydarzeniach, ale umożliwiają głębsze zrozumienie ich psychologicznej wartości dla bezpośrednich uczestników, stają się źródłem badania mechanizmów kształtowania się pamięci zbiorowej i indywidualnej, sposobów ich aktualizacji. W związku z powyższym przybiera na znaczeniu znane twierdzenie: to, w co wierzą narratorzy, jest faktem historycznym (faktem, iż ludzie w to wierzą) w takim samym stopniu, jak wydarzenie prawdziwe. Więc w trakcie analizy ustnych wypowiedzi niemniej ważną rolę niż weryfikacja wiarygodności przedstawianych wydarzeń odgrywa rozważanie niespójności i odstępstw od faktów historycznych, co z kolei umożliwia zbadanie tzw. „prawdy narracyjnej”, która m.in. określa wybór tematów i wątków opowieści, kształtuje ich treść, zapewnia niewerbalny akompaniament do historii mówionej, udostępniając w ten sposób badaczowi dodatkowe narzędzia do zrozumienia doświadczenia i jego roli w życiu człowieka.

Przeanalizuję wspólne treści i podstawowe dominanty tematyczne w wywiadach, biorąc pod uwagę osobliwości wyjaśnień i interpretacji

proponowanych przez każdego z narratorów. Analiza opiera się na metodzie wyodrębnienia segmentów narracyjnych, która z kolei bazuje na idei logicznej kompletności i samodzielności wypowiedzi jako jednostki komunikacji językowej, oraz na metodzie kondensacji treści, która dostarcza odpowiedzi na pytania dotyczące wspólnych tematów charakteryzujących tę grupę problemowych wywiadów.

Potwierdzenie faktu zamieszkania Polaków, Ukraińców, Żydów, Romów na wspólnych terenach wsi Wschodniej Galicji oraz niezmiennego tolerancyjnego współistnienia ww. narodowości jest jedną z podstawowych dominant semantycznych w opowieściach respondentów o życiu codziennym:

„... (Polacy – O.H.) byli, mieszkali w rozproszonych miejscach. Mieli tu swój kościół, jak nazywał ten się kościół, nie wiem. Akurat przed wojną wybudowano ten kościół... Szanowaliśmy (święta – O.H.) polskie i Polacy szanowali nasze (ukraińskie – O.H.). Może nie aż tak religijnie. Ale na przykład mój tata pracował jako kowal, na Wigilię polską czy Boże Narodzenie już nie szedł do pracy. My również mieliśmy prawo do obchodzenia naszych ukraińskich świąt... Żydzi nie czcili świąt chrześcijańskich. Nie mieli z tym nic wspólnego. Ale byli też porządni ludzie – Żydzi, można było się z nimi porozumieć. Na przykład moja mama umiała bardzo ładnie szyć,... moja mama była mistrzynią od szycia koszul. Przynosili więc mamie, mama szyla i Żydzi u niej szyli dla siebie. Nosił krawaty, były również takie podwójne kołnierzyki wykrochmalone. Nie było między nami jakichś nieporozumień. Na przykład z nami to zarówno Polacy, jak i Żydzi żyli w zgodzie. A po co walczyć, różni ludzie są, ale to ludzie. Muszą się zrozumieć nawzajem...”⁶.

„...oni (Romowie – O.H.) to miejscowi. Mieli domy. Pola nie mieli, latem wyjeżdżali, kradli lub prosili o jalmużnę, a zimą wracali na swoje wsie. I ziemniaków to im każdy dał, żeby mieli coś do jedzenia. Było ich nieco więcej niż 20 dusz. Cztery domy mieli...”⁷.

W fragmentach ustnych wypowiedzi o tragicznych wydarzeniach dotyczących deportacji, mordów na Polakach i Ukraińcach, zagłady Żydów

⁶ Zapisano v seli Opaka (Opaka) Drohobys'tkij rajon, L'vivs'koi oblasti. (14.10.2014 r.).

⁷ Zapisano v seli Chukva Sambirs'koho rajonu, L'vivs'koi oblasti. (15.10.2014 r.).

i Romów w czasie II wojny światowej, odczuwalna jest litość, współczucie i empatia do ludzi cierpiących w czasach niedoli:

*„...w Samborze byłam, jako dziecko z sąsiadką. Sąsiadka mówi: „Chodź kochanie, spójrz, co Niemcy robią tym Żydom, ale nic mi ich nie żal, – a czemu nie żal? Takie tam dzieci są piękne. Dlaczego nie litujesz się nad nimi?” I poszliśmy sobie. Wielu z nas ze wsi poszło. Gnali ich przez most, biedaków, do lasu...”*⁸

Cechą wspólną przeanalizowanych wypowiedzi jest doświadczenie wspólnego zamieszkania. Wspomnienia o życiu razem, osobliwościach i różnicach bytowych stały się częścią szerszego doświadczenia przeżytej traumy – zrealizowanego w praktyce zamiaru przemocy wobec woli ludzi różnych narodowości. Doświadczenie wspólnego zamieszkania przeplotło się ze wspomnieniami o przymusowych rozłąkach z rodzicami, krewnymi lub przyjaciółmi, przymusowej deportacji, fizycznej zagładzie, głodzie i poszukiwaniach środków do życia, o znalezieniu się w niezwykłych warunkach życiowych, społecznych i ekonomicznych, o niejednakowym, różnym oporze i przewyciężaniu traumy.

Osobne miejsce w zapisanych opowieściach ustnych zajmują fragmenty związane z problemem unikania, „przemieszczenia” różnic etnicznych w tzw. „szarej strefy”. Wspomnienia o wrogości, konfrontacjach międzynarodowościowych lub refleksje czy interpretacje przyczyn tych tragicznych wydarzeń napotykałyśmy w konstrukcjach językowych o „nierozdrapywaniu starych ran” z niepewnych, mętnych, „głupich czasów”:

„...nieraz było dobrze, chodzili ze sobą, pobierali się. Ukraińcy szli do kościoła, Polacy do cerkwi – nie było różnicy. Potem już pod koniec wojny zaszła taka różnica, nie wiem, czy mogę o tym mówić... była UPA, były mordy, niszczenie rodzin. Na cmentarzu mamy grób tych ludzi, którzy zginęli, tak było – wtedy ludzie wyjechali, a teraz to już razem pracujemy, mieszkamy razem, mogę powiedzieć, że wszystkie rodziny są mieszane: jedna moja córka jest w Polsce, a druga wyszła za mąż za Ukraińca. Jakoś się żyje, nie mogę powiedzieć, że coś takiego było złego... to były głupie czasy. Z mojej rodziny nikt nie został zamordowany, ludzie się pilnowali – tam na końcu wsi mieszkali Ukraińcy, a tu Polacy. Był spokój, było dobrze, tylko jeden okres tych głupich czasów mieliśmy, że tak się wydarzyło...

---

⁸ Zapysano v seli Chukva Sambirs'koho rajonu, L'vivs'koi oblasti. (15.10.2014 r.).

*mordowali Polaków, mówiąc, że powinna być Ukraina bez Polaków, ale jest Ukraina i Polacy sobie są*⁹.

Dzięki projektowi *Pojednanie przez trudną pamięć* udało się odnaleźć ludzi, którzy mimo podziałów narodowościowych, pomagali sobie nawzajem na tych „krwawych ziemiach”. Narracje mówione jednak bardzo się różnią, można je rozpatrywać z co najmniej kilku punktów widzenia. Są to zarówno wspomnienia osobiste, jak i własne wizje swoich losów, które przeplotły się z wielkimi wydarzeniami i procesami historycznymi na poziomie społeczności lokalnej. Jest to obraz życia codziennego w czasach dramatycznych. Jest to pamięć o zmarłych lub tych, którzy zginęli, ale po których zostało coś więcej niż jedno wspomnienie osób wciąż ich pamiętających. Niestety, jest to również materiał do badania zjawiska polegającego na tym, że w określonych okolicznościach ludzie potrafią usprawiedliwiać morderstwa, a nawet demonstrować swój udział w zbrodniach, nadając mu cechy czynów bohaterskich.

Projekt *Pojednanie przez trudną pamięć* uświadamia nas, że w ramach dialogu polsko-ukraińskiego warto szukać i można znaleźć sposoby mówienia o tragedii ludności cywilnej bez angażowania się w jakąkolwiek ideologię czy politykę. Jest to działalność obywatelska, rodzaj misji zjednoczenia oparty wyłącznie na rozmowie, dialogu, otwartości na innego człowieka, niezależnie od jego przekonań światopoglądowych czy ideologicznych. Miejmy nadzieję, że takie rozmowy i dialogi przyczynią się do zmian radykalnych. One już się w pełni ujawniły w globalnym wsparciu naszego państwa, naszych obywateli w trudnych czasach wojny.

Bibliografia

- Hrinchenko H. H. H85 Usna istoriia: Metodychni rekomendatsii z orhanizatsii doslidzhennia: Dlia studentiv i aspirantiv. Kharkivm: Kharkivs'kyj natsional'nyj universytet imeni V. N. Karazina, 2007. 28 s.
- Kis' O. Usna istoriia: stanovlennia, problematyka, metodolohichni zasady. Ukraina Moderna. Chyslo 11. 2006.
- Poiednannia cherez vazhku pam'iat'. Skhidna Halychyna / Red. A. Zinchuk, V. Men'ok. Varshava, Tovarystvo Panorama kul'tur, «Patriotyzm zavtrashn'oho dnia – 2014», Varshavs'kyj muzej istorii Pol'schi, 2015, 106 c. URL: <https://uamoderna.com/biblioteka/difficult-memory-east-galicia>.

---

⁹ Zapysano v seli Chukva Sambirs'koho rajonu, L'vivs'koi oblasti. (15.10.2014 r.).